

KS. DAMIAN JURCZAK

UNIwersytet Opolski
WYDZIAŁ TEOLOGICZNY, KATEDRA EGZEGEZY KSIĄG STAREGO TESTAMENTU
E-MAIL: DJURCZAK4@WP.PL

Analiza krytycznoliteracka Jon 2,3-10

STRESZCZENIE

Niniejsze opracowanie dotyczy analizy fragmentu Pisma Świętego z drugiego rozdziału Księgi Jonasza (Psalm Jonasza – Jon 2,3-10). Jest to analiza krytycznoliteracka, mająca na celu przedstawienie stanu badań nad Psalmem. Obejmuje ona omówienie kontekstu perykopy, ukazanie miejsc paralelnych w innych księgach Starego Testamentu (ST), ustalenie gatunku literackiego oraz próbę wskazania czasu powstania.

SŁOWA KLUCZOWE

Jonasz, Psalm Jonasza, Modlitwa Jonasza, podział Psalmu Jonasza

Badania literackiej strony ksiąg biblijnych wykazują, że ich struktura jest niejednolita. Obala to panującą do początku XX wieku klasyczną koncepcję, czyniącą z pisarza natchnionego i wyłącznego autora, od którego biorą tytuł niektóre księgi święte. W toku badań wykazano, że w dziele tego samego autora występują powtarzające się tematy, liczne dodatki i uzupełnienia, a także różne style i formy literackie. Doprowadziło to do stwierdzenia, że księga natchniona przeszła przez kolejne etapy redakcji, zanim uzyskała obecną postać.

Powyższe uwagi dotyczą także Księgi Jonasza. Badania przeprowadzane nad jej treścią i budową wykazały, że występują w niej wspomniane wyżej elementy redakcyjne. Jeden z tych elementów to występująca w Księdze Modlitwa Jonasza, która jest przedmiotem niniejszego opracowania¹. Spra-

---

¹ W dalszej części niniejszego opracowania tekst Jon 2,3-10 za większością egzegetów zamiennie określać będziemy terminami: „Modlitwa Jonasza”, „Modlitwa”, „Psalm Jonasza”, „Psalm”. To samo dotyczy Księgi Jonasza, którą będziemy nazywać również „Księgą”.

wiała ona i nadal sprawia wiele problemów interpretacyjnych. Ich podstawą jest pytanie, dlaczego w czasie zagrożenia życia Jonasz śpiewa pieśń dziękczynną.

Większość egzegetów – ze względu na luźny związek tej Modlitwy z konkretną sytuacją Jonasza i myślą przewodnią Księgi² – przyjmuje opinię o interpolacji Modlitwy w obecny kontekst Księgi. To usprawiedliwia badanie tego tekstu jako samodzielnej jednostki literackiej. Wciąż jednak nasuwają się wątpliwości, czy Modlitwa ta jest wcześniejsza od opowiadania i posiadała pierwotnie własne *Sitz im Leben*, czy też późniejsza od niego, co wskazywałoby, że została celowo stworzona i dostosowana do koncepcji religijnej autora Księgi.

1. Perykopa i jej kontekst

Perykopa Jon 2,3-10 wchodzi w skład drugiej części Księgi Jonasza (rozdz. 2,1-11)³. Historia proroka opowiedziana jest w czterech epizodach, które pokrywają się z czterema rozdziałami Księgi:

Jon 1: Jonasz otrzymuje od Boga rozkaz głoszenia pokuty Niniwie. Nie chce on jednak spełnić zleconego mu zadania. Uciekając przed Bogiem, udaje się do Jaffy, gdzie wsiada na statek płynący do Tarszis (czyli w przeciwnym kierunku). W trakcie rejsu nastaje sztorm, w którym pogańscy marynarze widzą objaw gniewu bogów spowodowany grzechami któregoś z pasażerów statku. Po losowaniu okazuje się, że winny jest Jonasz. Na własną prośbę zostaje wrzucony w morskie, burzące się fale i sztorm się uspakaja.

Jon 2: Jonasz nie ginie w morskich odmętach, lecz z woli Bożej zostaje połknięty przez ogromną rybę, w której wnętrznościach spędza trzy dni

---

² Argumenty możemy znaleźć między innymi w: H. W. Wolff, *Dodekapropheten. Obadja und Jona*, (BK 14/3), Neukirchen-Vluyn 1977, s. 104–105; G. Vanoni, *Das Buch Jona: literar- und formkritische Untersuchung*, (ATSAT 7), St. Ottilien 1978, s. 4–25; P. Weimar, *Jonapsalm und Jonaerzählung*, BZ 28, 1 (1984), s. 43–68; U. Simon, *Jona: ein jüdischer Kommentar*, (SBS 157), Stuttgart 1994, s. 92–94.

³ Wśród komentarzy możemy spotkać najróżniejsze propozycje rekonstruujące schemat budowy Księgi Jonasza, od najbardziej rozwiniętych, po najprostsze. Do prostszych, opierających się bardziej na treści aniżeli na formie, należy schemat, który przedstawia dwukrotne posłannictwo proroka: (A) Pierwsze (1,1-2,11): misja Jonasza (1,1-2); ucieczka od misji (1,3); burza na morzu (1,4-12); nawrócenie marynarzy (1,13-16); ocalenie proroka (2,1-11); (B) Drugie (3,1-4,11): ponowienie misji (3, 1-2); wykonanie zadania (3,3-4); nawrócenie Niniwitów (3,5-10); oburzenie Jonasza (4,1-4); pouczenie proroka (4,5-11). Por. S. Gądecki, *Wstęp biblijny*, [w:] św. Hieronim, *Komentarz do Księgi Jonasza*, (MT 8), Kraków 1998, s. 22.

i trzy noce. W jej brzuchu śpiewa psalm pochwalny na cześć Jahwe. Następnie cały i zdrowy zostaje wyrzucony na brzeg.

Jon 3: Po ponownym nakazie Jahwe Jonasz rusza z misją do Niniwy, głosząc jej zniszczenie, jeśli mieszkańcy nie oddalą zła i nie nawrócą się. Król Niniwy wydaje więc dekret zobowiązujący wszystkich do surowego postu. Dzięki takiej pokucie miasto zostaje ocalone.

Jon 4: Jonaszowi nie podoba się, że Bóg przebaczył Niniwitom, i jest z tego powodu wręcz zagniewany. Bóg jednak poucza proroka na przykładzie krzewu rycynowego, który gdy wyrósł, sprawił Jonaszowi wiele radości, a gdy usechł, doprowadził proroka do rozpacz. Jeżeli Jonasz tak przeżywał utratę marnego krzewu, to jakże Bóg ma nie przejmować się losem mieszkańców Niniwy?

Jak wynika z powyższego ogólnego omówienia treści, interesująca nas perykopa Jon 2,3-10 jest częścią drugiego rozdziału Księgi Jonasza. Chodzi o poetycką część tego rozdziału, do którego wprowadzeniem są narracyjny wstęp (w. 2,1-2) oraz zakończenie (w. 2,11).

Szczególnie interesuje nas część poetycka (w. 2,3-10), czyli Modlitwa Jonasza, która opowiada o nieszczęściu, w jakim znalazł się prorok (w. 4, 6, 7a). Mówi ona o stanie jego udręczonego ducha (w. 5, 8) oraz wyraża nadzieję, że jego modlitwa zostanie wysłuchana (w. 3), on zaś sam wyratowany będzie mógł wypełnić przyrzeczone Bogu śluby (w. 7, 9, 10)⁴.

Uważna lektura Księgi pozwala zauważyć pewne niezgodności strukturalne i treściowe. Sam fakt, że Modlitwa Jonasza jest pisana wierszem, podczas gdy reszta tekstu prozą⁵, pozwala wnosić, że Psalm jest w Księdze Jonasza „obcym ciałem”. Spostrzeżenie to dało podstawę hipotezie, według której Psalm powstał w innych okolicznościach. To znów zrodziło pytania o autentyczność i autorstwo nie tylko Psalmu, ale i całej Księgi. Problem powstania Psalmu wiąże się bowiem ściśle z określeniem czasu powstania Księgi Jonasza. Egzegeci, którzy opowiadają się za późniejszym wstawieniem Psalmu do Księgi, akcentują następujące argumenty:

(1) Powtórzenia słowne oraz zamysł strukturalny. W całej Księdze mamy aż 34 powtórzenia, w tym tylko dwa w Psalmie Jonasza. Powtórzenia są zwykle główną zasadą struktury. Wpływają na spójność, a także związki między wierszami, rozdziałami, a nawet na strukturę całej Księgi. Psalm

---

⁴ Por. S. Potocki, *Księga Jonasza. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz, [w:] Księgi proroków mniejszych*, (PST 12/1), Poznań 1968, s. 323.

⁵ G. Vanoni nazywa Psalm Jonasza wprost „psalmem-mozaiką”, wskazując na dużą zależność Modlitwy Jonasza od Psalmów. Cytat za: U. Struppe, *Die Bücher Obadja, Jona*, (NSKAT 24/1), Stuttgart 1996, s. 70.

Jonasza stanowi utwór całkowicie odrębny i niespójny z resztą Księgi. Zdaniem niektórych egzegetów – na przykład Norberta Lohfinka – Psalm przeżywa pierwotną spójność w. 2,1-2 i 2,11, które bez niego tworzą kunsztowną strukturę chiastyczną⁶.

(2) Nieścistości treściowe. Jonasz, który pragnie uciec przed Jahwe (1,3), we wnętrznościach ryby twierdzi, że czuje się przezeń odepchnięty (2,5). Jonasz, który doradza marynarzom, aby wrzucili go w morze (1,12. 15), żali się w Psalmie, że to Bóg wrzucił go w głębinę (2,4). Na podstawie wstępu do Psalmu (2,1-2) można przypuszczać, że będzie on modlitwą żalu i prośby Jonasza, tymczasem z treści dowiadujemy się, że jest to pieśń dziękczynna i pochwalna za wybawienie (2,7b-10). W Psalmie Jonasz dziękuje za już dokonany ratunek, jak gdyby spoglądał wstecz (2,7b), podczas gdy w rzeczywistości znajduje się on jeszcze we wnętrznościach ryby (2,11). Negatywna ocena pogan zamieszczona w Psalmie (2,9) zupełnie odbiega od pozytywnej oceny marynarzy czy też nawracających się mieszkańców Ninivy, którzy też byli poganami. Poza Psalmem nie ma też wzmianki o ofierze i ślubach Jonasza. Czyżby zatem jeszcze przed połknięciem przez rybę złożył on jakieś śluby Jahwe? Również zachowanie się modlącego w Psalmie zupełnie odbiega od obrazu Jonasza – nieugiętego i niezłomnego poganom proroka, jakiego znamy z pozostałych rozdziałów Księgi.

(3) Trudności kompozycyjne. Do poprzednich spostrzeżeń dochodzą jeszcze sprawy kompozycyjno-językowe. Modlitwa Jonasza jest poetyckim dialogiem, rozmową z Bogiem w relacji osobowej: „ja – Ty”, podczas gdy w pisanej prozą wprowadzeniu do Psalmu mamy relację w trzeciej osobie liczby pojedynczej⁷.

Na podstawie powyższych spostrzeżeń duża liczba egzegetów wyciąga wniosek, że Psalm Jonasza nie ma zasadniczo istotnych elementów wspólnych z resztą opowiadania o tym proroku⁸. A zatem Psalm powstał w innych aniżeli Księga okolicznościach i dopiero później został do niej dołączony⁹.

⁶ U. Simon, op. cit., s. 47–48.

⁷ Por. U. Struppe, op. cit., s. 70–72.

⁸ Między innymi J. C. Nachtigal, który twierdzi, że Psalm Jonasza (w. 2,3-10) jest najstarszą częścią Księgi. Z okresu niewoli pochodzą rozdz. 3 i 4, zaś przy opracowaniu całości dodano w. 1,1-16 oraz 2,1-2. 11. Z kolei W. Erbt widzi w Księdze Jonasza swoistego rodzaju kompilację opowiadań o prorokach Eliaszu i Elizeuszu (za: S. Potocki, op. cit., s. 296). Do zwolenników traktowania Psalmu jako odrębnej części Księgi należą także G. Vanoni, N. Lohfink oraz U. Simon (za: U. Stuppe, op. cit., s. 71).

⁹ Warto zauważyć, że niektórzy egzegeci, kierując się analizą metryczną, widzą w Psalmie Jonasza dwuzwrotkową pieśń, która należąca do „skarbcza modlitw Izraelity”,

Inna grupa egzegetów twierdzi, że argumenty za odrębnością Psalmu względem reszty Księgi są wprawdzie interesujące, ale nie do końca przekonują¹⁰. Na poparcie tezy, że Psalm Jonasza jest integralną częścią Księgi, przytaczają oni następujące argumenty:

(1) Zwrot: „rzuciłeś mnie na głębię, we wnętrze morza, i nurt mnie ogarnął” (Jon 2,4), który w psalmach zwykle ma sens metaforyczny, w Psalmie Jonasza określa realną sytuację proroka. Został on wrzucony do morza przez marynarzy statku (ciągłość z treścią rozdziału pierwszego Księgi Jonasza).

(2) Wyrażenie „morska trawa” (w tłumaczeniu BT: „sitowie” – w. 2,6) okalająca głowę Jonasza (w Psalmach w ogóle nieznane) bardzo dobrze odpowiada sytuacji, w jakiej się on znalazł.

(3) Jonasz skarży się w Psalmie, iż zszedł do głębin ziemi: „do posad gór zstąpiłem” (hebr. יָרַדְתִּי – 2,7). Tym samym czasownikiem autor Księgi określa wcześniejsze zejście Jonasza do Jaffy (1,3), jak również zejście pod pokład statku (1,5). Powtórzenie tego słowa wykazuje więc pewien ciąg logiczny, w którym ostatnie „zejście” oznacza najniższy punkt w rozwoju akcji dramatu.

(4) Alfons Deissler, zauważając niekonsekwencje w postawie proroka, który z niespokojnego i wręcz uciekającego przed Bogiem (w Księdze) staje się poddanym obiecującym wypełnić przyrzeczone śluby (w Psalmie), stwierdza, że napięcie to nie ma rozstrzygającego znaczenia dla całej akcji, gdyż ostatecznie Jonasz podjął Boże wezwanie (3,3)¹¹.

Z powyższych opinii egzegetów wynika, że problem, czy Psalm jest pierwotną i integralną częścią całego utworu, czy też został później dołączony do Księgi, jest trudny do rozstrzygnięcia.

2. Miejsca paralelne

Perykopę 2,3-10 autor Księgi nazywa modlitwą: „Z wnętrzości wielkiej ryby modlił się Jonasz do swego Pana Boga” (w. 2). Jest to więc przykład jednej z wielu modlitw, które możemy znaleźć w ST. Jednocześnie uderza nas podobieństwo niektórych z nich. Można tutaj mówić o podobieństwie

---

była pierwotnie śpiewana poza kontekstem Księgi Jonasza. Por. D. L. Christensen, *The Song of Jonah: A Metrical Analysis*, JBL 104 (1985), s. 219; S. Gądecki, *Wstęp biblijny*, op. cit., s. 15; U. Struppe, op. cit., s. 73.

¹⁰ Por. ibidem, s. 72. Zwolennikami tej opinii są również A. Feuillet i O. Eissfeldt (za: S. Potocki, op. cit., s. 297).

¹¹ Za: U. Struppe, op. cit., s. 72.

w budowie, treści i stylu. Przykładem modlitw paralelnych do Modlitwy Jonasza mogą być modlitwa króla Judy – Ezechiasza w czasie choroby (Iz 38,9-20) oraz hymn pochwalny ocalonego z Księgi Syracha (Syr 51,1-12).

Jeśli chodzi o modlitwę króla Ezechiasza, to podobieństwa z Psalmem Jonasza zauważamy przede wszystkim w budowie. Podobnie jak Modlitwa Jonasza, ma ona dwie części. Pierwsza z nich to skargi: opis duchowego przygnębienia i modlitwa ciężko chorego o uzdrowienie. Część druga to radość wyrażająca się w ufności i dziękczynieniu po uzdrowieniu. Ponadto autor modlitwy Ezechiasza używa podobnych metafor (na przykład cierpienia: „dół unicestwienia”, „Szeol”). Zarówno Ezechiasz, jak i Jonasz swoje dziękczynienie pragną wyrazić w świątyni Pańskiej.

Hymn pochwalny ocalonego z Księgi Syracha stanowi modlitwę dziękczynną, w której autor wspomina dawne zagrożenia życia: „Dusza moja zbliżyła się aż do śmierci, a życie moje było bliskie Szeolu...” (w. 6bc). W hymnie swym, tak jak Jonasz, autor odwołuje się do pełnej ufności i błagania modlitwy, którą w chwili zagrożenia zanosił do Boga. Teraz zaś zapewnia: „Dlatego będę Cię wielbił i wychwalał i błogosławił imieniu Pańskiemu” (w. 12).

Wyżej przedstawione modlitwy to tylko dwa z wielu starotestamentalnych przykładów, zawierających zwykle następującą strukturę:

- (1) lament i prośby z obietnicą lub złożeniem przysięgi (ślubu);
- (2) uwielbienie i dziękczynienie;
- (3) spełnienie przysięgi.

Szczegółowa analiza Modlitwy Jonasza (w. 2,3-10) pokazuje, że nie tylko cały utwór, ale i poszczególne wiersze posiadają wiele tematycznych i treściowych paralel z pozostałymi tekstami ST. Wymownym tego przykładem są Psalmi. Zdaje się to potwierdzać opinię Gottfrieda Vanoniego, który nazywa Modlitwę Jonasza „psalmem-mozaiką”¹². Poniżej przedstawiamy zwarte zestawienie paralel treściowych Modlitwy Jonasza z Psalterzem.

Jon	2,3a	–	Ps 18,7; 34,7; 81,8; 86,6-7; 120,1;
	2,3b	–	Ps 18,6-7; 116,3-4;
	2,4b	–	Ps 42,8b (tekst identyczny);
	2,5a	–	Ps 31,23a;

---

¹² Cyt. za: *ibidem*, s. 74.

- 2,6a – Ps 18,5; 69,2-3; 88,17-18; 116,3;
 2,7b – Ps 16,10; 30,4;
 2,8a – Ps 42,7;
 2,8b – Ps 18,7; 88,3;
 2,10a – Ps 50,14; 116,17;
 2,10b – Ps 3,9; 22,26; 37,39; 50,14; 66,13-14; 116,14.18¹³.

W powyższym zestawieniu zauważamy szczególny związek Modlitwy Jonasza z Ps 18 i Ps 116. Podobieństwa ideowe Modlitwy Jonasza z innymi tekstami ST przedstawia kolejne zestawienie:

- Jon 2,3 – Lm 3,55-57; 2 Krn 20,5;
 2,4 – 2 Sm 22,5; Iz 51,15;
 2,5 – Lm 3,54; Sdz 10,13;
 2,6 – Ez 31,4;
 2,7 – Ez 28,8; 32,18; Iz 38,17;
 2,8 – Iz 38,20; Jr 33,11;
 2,9 – Pwt 32,21; Jr 8,19;
 2,10 – Rdz 49,18; Wj 14,13; Iz 51,3; 56,1.

Wyżej przedstawione miejsca paralelne Modlitwy Jonasza z Psalterzem i pozostałymi Księgami ST mogą stwarzać wrażenie, że Psalm Jonasza nie jest utworem oryginalnym i samodzielny, lecz owocem pracy ostatecznego redaktora Księgi Jonasza, który stworzył nowy Psalm w oparciu o myśli istniejące już w skarbcu modlitw Starego Testamentu. Modlitwa Jonasza to jednak nie tylko zbiór cytatów zaczerpniętych z innych ksiąg biblijnych. Jej powiązania ideowe z modlitwami Starego Testamentu opierają się wprawdzie na podobieństwie użytych przez autora słów i metafor, ale przedstawiają je w nowych okolicznościach czasu i miejsca.

3. Gatunek literacki

Perykopa Jon 2,3-10 charakteryzuje się przede wszystkim tym, że w odróżnieniu od całości Księgi Jonasza pisana jest wierszem. Z wiersza wprowadzającego (2,2) dowiadujemy się, że jest to Modlitwa Jonasza. Bliższe po-

---

¹³ Por. S. Gądecki, *Wstęp biblijny*, op. cit., s. 9; S. Potocki, op. cit., s. 324–331; V. Mora, *Jonas*, CahEv 36 (1981), s. 15.

równanie tej modlitwy zwłaszcza z Psalmami pozwala określić jej gatunek literacki jako kantykt dziękczynienia. Modlitwa ta napisana została językiem wolnym od arameizmów, zaś stylem swym zbliżona jest do Psalmów. Zależność od tych ostatnich rzuca pewne światło na zrozumienie wielu jej zwrotów i metaforycznych obrazów¹⁴. Dzięki tej właśnie zależności zwana jest również „Psalmem Jonasza”. Sam autor Księgi, nazywając ów tekst „modlitwą”, opowiada, że Jonasz z wnętrzości ryby „modlił się do Jahwe swego Boga”. Na jej określenie używa czasownika **וַיִּתְפַּלֵּל** (imperfectum Hitpael od **פָּלַל**) – „prosić, błagać, modlić się” w połączeniu z partykułą kierunkową **אֶל** i imieniem Bożym Jahwe-Elohim. Cały ten zwrot (**אֶל־יְהוָה אֱלֹהָיו וַיִּתְפַּלֵּל**) zakłada kulturowo-rytualną sytuację i wskazuje na elementy składowe modlitwy: (1) lament i prośby wraz ze złożeniem przysięgi (ślubu); (2) uwielbienie i dziękczynienie; (3) spełnienie przysięgi. Zwrot: „modlić się do Jahwe swojego Boga” wskazuje równocześnie na modlitwę liturgiczną stanowiącą spełnienie określonych ceremoniałem liturgicznym wymagań¹⁵. Charakterystyczny jest fakt, że kiedy autor mówi o modlitwie pogan do Boga, nie używa czasownika **פָּלַל** – „modlić się”, lecz czasowników **וַיִּקְרָא** (imperfectum Hitpael od **קָרָא**) – „wołać” (1,6. 14) oraz **וַיִּזְעַק** (imperfectum Qal od **זָעַק**) – „krzyczeć” (1,5; 3,7)¹⁶. Widocznie chciał w ten sposób odróżnić autentyczną (kulturową) formułę modlitwy od zwykłego wzywania czy wołania do Boga¹⁷. Ponadto autor zaznacza, iż Jonasz skierował swoją modlitwę „do Jahwe swojego Boga”, co wyraźnie przypomina podstawową formułę wiary: „Jahwe jest moim/naszym Bogiem” (Iz 12,2).

Z tych przesłanek można wnosić, że autor potraktował tę modlitwę jako wyznanie wiary (*credo*) Jonasza¹⁸.

Tekst Modlitwy Jonasza zachował się w dobrym stanie, a nieliczne trudności ze zrozumieniem dotyczą jedynie kilku wierszy. W ostatnich latach można natomiast zaobserwować coraz częściej zgłaszane przez egzegetów uwagi co do jej budowy. Obok podziału Modlitwy na dwie i trzy części egzegeci dzielą Psalm Jonasza na cztery, pięć, a nawet siedem jednostek. Do bardziej interesujących zaliczyć można podział Modlitwy Jonasza na trzy części Jacka M. Sassona¹⁹: w. 3-4. 5-9. 10; podział na cztery części Jeromego T.

¹⁴ Por. S. Potocki, op. cit., s. 319.

¹⁵ Por. E. Gerstenberger, **פָּלַל**, TWAT VI, k. 612.

¹⁶ Por. S. Potocki, op. cit., s. 319; W. Gesenius, F. Buhl, *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, Berlin 1962, s. 183.

¹⁷ H. P. Stähli, **פָּלַל** *hitp. beten*, THAT 2, k. 429.

¹⁸ Por. K. Schöpflin, *Notschrei, Dank und Disput, Beten im Jonabuch*, Bb 78 (1997), s. 395.

¹⁹ *Jona* (AB 24), New York 1990, s. 165–167.

Wälsha²⁰: w. 3. 4-5. 6-8. 9-10; inny podział czteroczęściowy Franka M. Crossa²¹: w. 3-4. 5. 6-7. 8-10; podział pięcioczęściowy Davida L. Christiensa²²: w. 3. 4-5. 6-7a. 7b-8. 9-10; oraz siedmioczęściowy Michaëla L. Barré²³: w. 3. 4. 5. 6-7a. 7b-8b. 8c-9. 10.

Z powyższych prób na bliższą uwagę zasługuje ostatni, siedmioczłonowy podział²⁴. Pierwsze trzy sekcje (ABC) są równej długości i zawierają po 11 słów, sekcja centralna (D) jest dłuższa – zawiera 16 słów, a trzy sekcje końcowe (EFG) znów zawierają po 11 słów, poza ostatnią (10 słów), która stwarza wrażenie, jakby brakowało w niej słowa końcowego. Wynika z tego, że sekcja centralna (D) stanowi zarówno połowę długości trzech pierwszych sekcji (ABC), jak i trzech ostatnich (EFG). Ponadto spośród wszystkich sekcji tylko dwie: pierwsza i centralna (A i D) nie rozpoczynają się od spójnika. Jest to – jak stwierdza Barré – specyficzny przypadek w poezji hebrajskiej, który występuje tylko w Psalmie Jonasza. Sekcja A funkcjonuje w Psalmie jako wprowadzenie. Kolejne sekcje BCD stanowią pierwszą, a EFG – drugą część Psalmu.

Bardziej szczegółowa struktura Psalmu Jonasza według Barré przedstawia się następująco:

Wprowadzenie. PRZEDSTAWIENIE SYTUACJI (w. 3)

Sekcja A. Wezwanie z głębin i odpowiedź Boga (w. 3a-d)

- 3a *W utrapieniu moim wołałem do Jahwe,*
 3b *a On mi odpowiedział.*
 3c *Z głębokości Szeolu wzywałem pomocy,*
 3d *a Ty usłyszałeś mój głos.*

²⁰ J. T. Walsh, *Jona 2,3-10: A Rhetorical Critical Study*, Bb 63, 2 (1982), s. 219–229.

²¹ F. M. Cross, *Studies in the Structure of Hebrew Verse: The Prosody of the Psalm of Jonah*, [w:] *The Quest for the Kingdom of God: Studies in Honor of George E. Mendenhall*, Winona Lake 1983, s. 159-167.

²² D. Christensen, op. cit., s. 217–231.

²³ M. L. Barré, *Jonah 2,9 and the Structure of Jonah's Prayer*, Bb 69 (1988), s. 237.

²⁴ Ibidem. Barré zauważa ponadto, że w Psalmie Jonasza autor celowo wykorzystał symbolikę liczby „siedem”: siedem słów nawiązuje do chaosu (w. 4-6b); siedem słów występuje w 1 os. lp. w Qal; siedem razy Psalm nawiązuje do pojęcia „świętości”: dwa razy, gdy mowa o świątyni (w. 5d i 8d), raz, gdy wymienione zostaje imię Boże Elohim (w. 7e); cztery razy, gdy mowa o imieniu Jahwe (w. 3b. 7e. 8b. 10d).

Część I. BÓL CIERPIENIA (w. 4a-7c)

Sekcja B. Opis utrapień przeżywanych w głębinach morza (w. 4a-e)

- 4a *Rzuciłeś mnie na głębię,*
- 4b *we wnętrze morza,*
- 4c *i nurt mnie ogarnął.*
- 4d *Wszystkie Twe morskie bałwany i fale Twoje*
- 4e *przeszły nade mną.*

Sekcja C. Wspomnienie świątyni Pańskiej (w. 5a-d)

- 5a *Rzekłem do Ciebie:*
- 5b *Wygnany daleko od oczu Twoich,*
- 5c *jakże choć tyle osiągnę,*
- 5d *by móc wejrzeć na Twój święty przybytek?*

Sekcja D. Powtórny opis cierpienia i beznadziejność sytuacji (w. 6a-7c)

- 6a *Wody objęły mnie zewsząd, aż po gardło,*
- 6b *ocean mnie otoczył,*
- 6c *sitowie okoliło mi głowę.*
- 7a *Do posad gór zstąpiłem,*
- 7b *<zszedłem do podziemnego świata>,*
- 7c *zawory ziemi zostały poza mną na zawsze.*

Część II. RADOŚĆ Z OCALENIA (w. 7d-10d)

Sekcja E. Bóg ratuje z niebezpieczeństwa śmierci (w. 7d-8b)

- 7d *Ale Ty wyprowadziłeś życie moje z przepaści,*
- 7e *Jahwe, mój Boże!*
- 8a *Gdy gasło we mnie życie,*
- 8b *wspomniałem na Jahwe,*

Sekcja F. Powtórne wspomnienie świątyni Pańskiej (w. 8c-9b)

- 8c *a modlitwa moja dotarła do Ciebie,*
- 8d *do Twego świętego przybytku.*
- 9a *Czczyciele próżnych marności*
- 9b *opuszczają Łaskawego dla nich.*

Seksja G. Dziękczynienie za ocalenie i obietnica ofiary (w.10a-d)

- 10a *Ale ja z głośnym dziękczynieniem,*
 10b *złożę Tobie ofiarę.*
 10c *Spełnię to, co ślubowałem.*
 10d *Zbawienie jest u Jahwe.*

Jak zauważamy, budowa Modlitwy Jonasza zaproponowana przez Barré różni się od struktury proponowanej przez innych autorów nie tylko podziałem na części, ale także na sekcje. Słusznie też zauważa Barré, że to sprawa podziału jest przedmiotem ciągłego sporu pomiędzy badaczami Psalmu. Proponując swój podział, powołuje się on na kryterium strukturalne i tematyczne (topograficzne).

Pierwsze kryterium (strukturalne) polega na użyciu charakterystycznego w Psalmie dwuwiersza, w którym drugi wiersz jest dłuższy od pierwszego²⁵. Jak twierdzi ten egzegeta, większość utworów poetyckich charakteryzuje się równą liczbą sylab w dwuwierszu (na przykład Jon 2, 3) albo mniejszą ich liczbą w drugim wierszu. Krótszy pierwszy wers jest elementem bardzo rzadko spotykanym w poezji hebrajskiej²⁶. Fakt, że w całym Psalmie Jonasza tylko w. 7b i 7c stanowią taki typ dwuwiersza, może wskazywać, iż mamy w tym miejscu do czynienia z zakończeniem pewnej całości – w tym przypadku z zakończeniem pierwszej części Psalmu.

Kryterium tematyczne (topograficzne) polega na zmianie sensu Psalmu w zależności od sytuacji, w jakiej znajduje się Jonasz. Wychodząc od sytuacji pogrążenia Jonasza w morskiej głębinie (w. 4), autor przechodzi do zamknięcia go w świecie podziemnym (w. 7bc). Owo „zstępowanie” jest tu barwnie podkreślone przez opis bramy podziemnego świata, która zamyka się za Jonaszem, nie dając żadnej nadziei na ratunek. Mogłoby się wydawać, że jest to koniec opowieści. Jednak w. 7d przynosi nieoczekiwany zwrot sytuacji. Od tego momentu rozpoczyna się „wstępowanie”, którego kulminacją jest modlitwa uwielbienia w świątyni Pańskiej²⁷.

²⁵ Dokładny podział Psalmu Jonasza według tego kryterium znaleźć można w artykule: F. M. Cross, op. cit., s. 159–167.

²⁶ Według R. Altera (*The Art of Biblical Poetry*, New York 1985, s. 7) fakt ten może wskazywać na zakończenie pewnej sekcji. W poezji hebrajskiej zakończenie sekcji często charakteryzuje się załamaniem ustalonego wzorca (na przykład Ps 34,11; 63,12; Iz 38,14cd).

²⁷ O ile świat podziemny stanowił najniższy punkt kosmosu, o tyle świątynia reprezentuje w Psalmie jego punkt najwyższy. Termin „świątynia” (hebr. הַיְדִיּוֹת) odsyła nas do świątyni jerozolimskiej, która stojąc na górze, wskazywała na rozdział świata Bożego (górnego) od ludzkiego (dolnego). Por. M. L. Barré, op. cit., s. 245.

Należy ponadto zauważyć, że sekcja E, rozpoczynająca drugą część Psalmu, jest w dodatkowy sposób wyróżniona spośród pozostałych sekcji przez podwójne użycie imienia Jahwe (w. 7e i 8b). Według Barré imię Jahwe jest ważnym elementem strukturalnym całego utworu i jakby „kluczem” Psalmu²⁸. Pojawia się ono we wprowadzeniu (w. 3b) oraz w końcowym wierszu utworu (w. 10d).

Fakt, iż znajdujemy to imię w sekcjach A i G, sprawia, że spełniają one w Psalmie funkcje prologu i epilogu. Zastanawiające jest natomiast podwójne użycie imienia Jahwe w sekcji E.

Trzeba również zwrócić uwagę na charakterystyczny kontrast pomiędzy „zstępowaniem” (część I – sekcje BCD) i „wstępowaniem” Jonasza (część II – sekcje EFG), tj. między rozpacziwą sytuacją beznadziei i cudownym ratunkiem. Mistrzowskie wykorzystanie tego efektu sprawiło, że w obecnym układzie Psalmu niektóre wydarzenia wydają się jakby niezgodne z logicznym porządkiem. Wspomniany schemat: groźba – wspomnienie o Jahwe – modlitwa – ratunek – dziękczynienie i złożenie ofiary (na przykład Syr 51,1-12) zostaje w Psalmie Jonasza zmieniony następująco: groźba (w. 3-7c) – ratunek (w. 7de) – wspomnienie o Jahwe (w. 8b) – modlitwa (w. 8cd) oraz dziękczynienie i ofiara (w. 10acb). Zrozumiałe jest, że dziękczynienie występuje na końcu i że modlitwa następuje po wspomnieniu o Jahwe, ale mniej zrozumiałe pozostaje akt ratunku znajdujący się poza logiczną kolejnością.

Tak niezwykle układ posłużył psalmiście do wskazania interesujących związków pomiędzy obydwiema częściami utworu. Sekcja C przerywa opis tragicznej sytuacji Jonasza opisanej w sekcjach B i D. W tej samej sekcji C zwrot: אֶל-הַיְיָבָל קָדְשׁוֹךָ – „na twój święty przybytek” przedstawia świątynię Jahwe jako coś diametralnie różnego od sił chaosu i podziemnego świata. Świątynia Jahwe stanowi tu szczyt nowego kosmicznego porządku. Podczas gdy świat podziemny reprezentuje zło i śmierć, świątynia Jahwe symbolizuje bezpieczeństwo i życie.

Identyczną sytuację mamy również w drugiej części Psalmu, gdzie w sekcjach E i F znajdujemy odniesienie do sił chaosu (w. 7d i 8a), pośrodku których pojawia się wspomnienie świątyni Pańskiej (w. 8cd).

Każda propozycja podziału Psalmu Jonasza wychodzi od innego kryterium. Na przykład dla Walsh’a kryterium tym było metrum i słownictwo Psalmu, natomiast Barré poprowadził swój podział według kryterium strukturalnego i tematyczno-topograficznego, próbując tym samym uzasadnić taką strukturę Modlitwy Jonasza, która jest zależna od miejsc w niej wspomnianych.

---

²⁸ Ibidem.

4. Zagadnienia historyczno-krytyczne

Istnieje wiele opinii na temat autorstwa i czasu powstania Psalmu Jonasza. Wszystkie one łączą się w jakiś sposób z czasem powstania samej Księgi Jonasza, o ile przyjmie się, że Psalm jest integralną jej częścią. Trudność z datowaniem zwiększa się jeszcze bardziej, gdy przyjmiemy, że Psalm Jonasza nie jest pierwotnym elementem Księgi, lecz został do niej później dołączony. Nie bez racji może być też opinia, że Psalm mógł powstać o wiele wcześniej niż sama Księga Jonasza²⁹.

W Kanonie hebrajskim (palestyńskim, przyjętym przez synod w Jabne około 90 roku po Chrystusie) Księga Jonasza umieszczona została wśród Ksiąg Proroków pomiędzy Abdiaszem a Micheaszem. Wynika z tego, że sami twórcy Kanonu hebrajskiego łączyli wydarzenia opisane w Księdze Jonasza z czasem panowania Jeroboama II (788–748 przed Chrystusem), na którego dworze – zgodnie z informacją podaną w 2 Krl 14,25 – działał prorok Jonasz, syn Amittaja, pochodzący z Gat ha-Chefer. Według tej koncepcji działalność proroka Jonasza przypadła na okres silnej ekspansji asyryjskiej, trwającej od połowy IX wieku do upadku Samarii w 722/721 roku przed Chrystusem. W czasie, kiedy wydawało się, że już nic nie jest w stanie przeskodzić Asyrii w zdobyciu Królestwa Północnego, a następnie Judy i Jerozolimy, Jonasz w uniesieniu prorockim głosił upadek stolicy wielkiego mocarstwa asyryjskiego – Niniwy³⁰.

Przeciwnicy tej opinii³¹ twierdzą, że użycie wielu słów aramejskich oraz nauka teologiczna Księgi (uniwersalizm zbawczy) nie pozwalają przyjąć wcześniejszej daty jej powstania niż okres niewoli babilońskiej, a nawet sugerują lata późniejsze.

Jeszcze inni egzegeci, wskazując, iż na treść opowiadania z Księgi Jonasza mają wpływ tacy prorocy, jak Jeremiasz (VII w. przed Chrystusem) czy

---

²⁹ Jak już wcześniej nadmieniono, różni egzegeci widzą odmienną rolę Psalmu w Księdze Jonasza. Na przykład A. Thoma (zob. S. Potocki, op. cit., s. 296) widzi w nim łącznik dwóch opowiadań (rozdz. 1 i 3–4), zaś J. C. Nachtigal (zob. ibidem) twierdzi, że jest on najstarszą częścią Księgi, do której dodawano następne.

³⁰ Koncepcji tej broni między innymi T. Brzegowy (*Prorocki wymiar Księgi Jonasza*, CT 62 (1992, s. 7), który twierdzi, że formowanie Księgi rozpoczęło się już w VIII w. przed Chrystusem wokół osoby Jonasza, a następnie kontynuowane było przez grono uczniów Proroka. Jak długo trwał ustny przekaz i kiedy Księga została zredagowana, nie da się bliżej sprecyzować. Jeśli jednak nazwa „Niniwa” ma mieć w powyższym przekazie historyczne znaczenie, to tradycja o wyprawie Jonasza do tego miasta winna się uformować przed 612 rokiem, tj. przed zburzeniem Niniwy.

³¹ Zob. S. Potocki, op. cit., s. 294–296.

Joel (V–IV w. przed Chrystusem), przesuując datę jej powstania na okres perski³².

Jeśli chodzi o Modlitwę Jonasza, jest ona – jak już wcześniej zauważono – napisana językiem wolnym od arameizmów i stylem swym zbliżona do Psalmów. Właściwie dopiero okres po niewoli babilońskiej charakteryzuje się powolnym wypieraniem języka hebrajskiego i zastępowaniem go aramejskim. Hebrajski z języka codziennego przekształcił się w język używany wyłącznie w liturgii³³.

Z powyższego wynika, że Psalm Jonasza mógł powstać zarówno w niewoli babilońskiej, jak i w okresie późniejszym (VI–IV w. przed Chrystusem). Przyjęcie daty powstania Psalmu po niewoli babilońskiej zgadzałoby się z jego treścią. Jest to bowiem dziękczynienie za wyrwanie z niewoli oraz oddalenia od Boga i Jego świątyni. Autor Psalmu wskazuje przeto na Boga jako jedyne Wybawiciela z wszelkich nieszczęść. Czas niewoli babilońskiej był ponadto dla Izraelitów okresem swoistych „rekolekcji”. Psalm mógł być w tym kontekście dziękczynieniem za wyzwolenie z niewoli oraz stwierdzeniem powrotu do Boga poprzez odrzucenie dawnych grzesznych praktyk (por. w. 9 mówiący o kulcie bałwochwalczym), które były powodem odrzucenia Izraela przez Boga.

Zdaniem egzegetów³⁴ Psalm Jonasza przed włączeniem go do Księgi był jedną z wielu modlitw wygnańców. Autor, opierając się na obowiązującym metrum, rytmice i znanych metaforach, wyrażał w nim stan uciśnionego ducha i ufność Izraelitów w Boga. Do Księgi Jonasza modlitwa ta dostała się zapewne dzięki podobieństwu treści, przedstawiającej beznadziejną sytuację uciśnionych w niewoli i równie beznadziejną sytuację Jonasza. Ponadto, widoczne w Psalmie powtórzenia (na przykład kilkakrotny opis udręki i cierpienia, wspomnienie świątyni Pańskiej, a także wzywianie imienia Jahwe) to zdaniem egzegetów elementy charakterystyczne dla okresu niewoli i epoki powygnaniowej³⁵.

W niniejszym opracowaniu stwierdzono, że Psalm Jonasza, który odnajdujemy w tekście Jon 2,3-10, nie jest integralną częścią Księgi Jonasza. Przed włączeniem do Księgi był on jedną z wielu modlitw wygnańców, za pomocą

---

³² U. Struppe za najbardziej prawdopodobny czas powstania Księgi Jonasza uważa IV w. przed Chrystusem.

³³ Por. J. Szlaga, *Hermeneutyka*, [w:] WPSNS I, Poznań 1986, s. 198.

³⁴ Por. U. Simon, op. cit., s. 47-48; U. Struppe, op. cit., s. 73.

³⁵ Por. V. Mora, op. cit., s. 15.

których przedstawiali oni Bogu stan swego uciśnionego ducha i wyrażali swoją ufność w Jego pomoc i ratunek. Do Księgi Jonasza Modlitwa ta dostała się zapewne z racji podobieństwa treści. Psalm mówi o beznadziejnej sytuacji uciśnionych w niewoli, podczas gdy Księga ukazuje równie beznadziejną sytuację proroka. Za czas powstania Psalmu przyjmuje się końcowe lata niewoli bądź pierwsze lata po wygnaniu babilońskim. Przyjęcie czasu po niewoli lepiej tłumaczy treść Psalmu, który staje się dziękczynieniem za wyzwolenie. Autor Psalmu akcentuje więc wiarę w Boga – Wybawiciela narodu.

THE CRITICAL-LITERARY ANALYSIS OF JONAH 2,3-10

ABSTRACT

The study concerns the analysis of the passage of the Scripture from the second chapter of the Book of Jonah (Jonah Psalm – Jon 2,3-10). The analysis focuses on the critical-literary aims in order to systematize the state of research on the Psalm of Jonah. It includes the indication of the context of the discussed pericope, the presentation of the parallel places in the other books of the Old Testament, the designation of the literary genre of the indicated text as well as the attempt to indicate the inception in Jon 2,3-10.

KEYWORDS

Jonah, Psalm of Jonah, Jonah Prayer, division of Psalm of Jonah

WYKAZ SKRÓTÓW

- AB – *The Anchor Bible*, Garden City/New York.
 ATSAT – *Arbeiten zu Text und Sprache im Alten Testament*, St. Ottilien.
 Bb – *Biblica*, Roma 1920.
 BK – *Biblischer Kommentar. Altes Testament I-*, eds. M. Noth, S. Hermann, Neukirchen 1960.
 BT – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych (Biblia Tysiąclecia)*, opr. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, Poznań–Warszawa 1984.
 BZ – *Biblische Zeitschrift*, Freiburg im Br. 1903-38/39, NS Paderborn 1957.
 CahEv – *Cahiers evangile* (poprzednio – Ev), Paris 1972.
 CT – *Collectanea Theologica* (poprzednio – PT), Lwów 1931–1939, Warszawa 1949/50.
 JBL – *Journal of Biblical Literature*, Atlanta 1986.
 NSKAT – *Neuer Stuttgarter Kommentar. Altes Testament*, Stuttgart.
 NT – Nowy Testament.
 PST – *Pismo Święte Starego Testamentu*, red. S. Łach, Poznań 1961.
 SBB – *Stuttgarter biblische Beiträge*, Stuttgart 1969.
 SBS – *Stuttgarter Bibelstudien*, Stuttgart 1965.

- ST – Stary Testament.
 THAT – *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament I–II*, eds. E. Jenni, C. Westermann, München 1971–1976.
 TWAT – *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament I–VI*, eds. G. J. Botterweck, H. Ringren, Stuttgart 1973–1987.
 WPSNS – *Wstęp do Pisma Świętego I* – red. J. Szlaga, II – red. L. Stachowiak, III – red. F. Gryglewicz, Poznań 1986.

BIBLIOGRAFIA

TEKSTY ŹRÓDŁOWE

1. *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, editio funditus renovata, eds. K. Eliger et W. Rudolph, Struttgart 1967/77.
2. *Septuaginta, id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, ed. A. Rahlfs, Stuttgart 1979.
3. *Nova Vulgata Bibliorum Sacrorum*, editio sacros. Oecum. Concilii Vaticani II ratione habita iussu Pauli pp. VI recognita, auctoritate Joannis Pauli pp. II promulgata, Citta del Vaticano 1979.
4. *The Greek New Testament*, eds. K. Aland et al., London 1975.
5. „*Biblia Tysiąclecia*”. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, Poznań–Warszawa 1980.

KOMENTARZE

1. Gądecki S., *Wstęp biblijny*, [w:] św. Hieronim, *Komentarz do Księgi Jonasza*, (MT 8), Kraków 1998.
2. Loretz O., *Gotteswort und menschliche Erfahrung: eine Auslegung der Bücher Jona, Rut, Hoheslied und Qohelet*, Freiburg 1963.
3. Maier G., *Der Prophet Jona*, Wuppertal 1995.
4. Nötscher F., *Jona*, (EB 3), Würzburg 1958.
5. Potocki S., *Księga Jonasza. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, [w:] *Księgi proroków mniejszych*, (PST 12/1), Poznań 1968, s. 283–341.
6. von Rad G., *Der Prophet Jona*, Nürnberg 1950.
7. Rudolph W., *Joel, Amos, Obadja, Jona*, (KAT 13/2), Gütersloh 1971, s. 63–81.
8. Schenk J., *Jona*, Reinbek bei Hamburg 1976.
9. Simon U., *Jona: ein jüdischer Kommentar*, (SBS 157), Stuttgart 1994.
10. Struppe U., *Die Bücher Obadja, Jona*, (NSKAT 24/1), Stuttgart 1996, s. 55–155.
11. Schüngel-Strauman H., *Israel – und die Andern! Zefania, Nahum, Habakuk, Obadja, Jona*, (SKKAT 15), Stuttgart 1974.
12. Weiser A., *Das Buch der zwölfkleinen Propheten. Jona*, (ATD 24/25), Göttingen 1967.
13. Wolff H. W., *Dodekapropheten. Obadja und Jona*, (BK 14/3), Neukirchen-Vluyn 1977, s. 53–151.

MONOGRAFIE I OPRACOWANIA SZCZEGÓŁOWE

1. Barré M. L., *Jonah 2,9 and the Structure of Jonah's Prayer*, Bb 69 (1988), s. 237–248.
2. Christensen D., *The Song of Jonah: A Metrical Analysis*, JBL 104 (1985), s. 217–231.
3. Couffignal R., *Le Psaume de Jonas (Jonas 2, 3-10)*, Bb 71 (1990), s. 542–552.
4. Cross F. M., *Studies in the Structure of Hebrew Verse: The Prosody of the Psalm of Jonah*, [w:] *The Quest for the Kingdom of God: Studies in Honor of George E. Mendenhall*, Winona Lake 1983, s. 159–167.
5. Gołębiewski M., *Modlitwa Jonasza*, [w:] *Modlitwa w Starym Testamencie*, Warszawa 1996, s. 298–300.
6. Hauser A. J., *Jonas: In Pursuit of of the Dove*, JBL 103 (1984), s. 21–37.
7. Johnson A. R., *Jonah 2, 3-10. A Study in Cultic Phantasy*, [w:] *Studies to T.H. Robinson*, Edinburgh 1950, s. 88–102.
8. Landes G. M., *The Kerygma of Book of Jonah. The Contextual Interpretation of the Jonah Psalm*, Interpr 21 (1967), s. 3–31.
9. Opgen-Rhein H. J., *Jonapsalm und Jonabuch: Sprachgestalt, Entstehungsge-schichte und Kontextbedeutung von Jona 2*, (SBB 38), Stuttgart 1997.
10. Schöpflin K., *Notschrei, Dank und Disput, Beten im Jonabuch*, Bb 78 (1997), s. 389–404.
11. Walsh J. T., *Jona 2,3-10: A Rhetorical Critical Study*, Bb 63, 2 (1982), s. 219–229.
12. Weimar P., *Jonapsalm und Jonaerzählung*, BZ 28, 1 (1984), s. 43–68.

MONOGRAFIE I OPRACOWANIA OGÓLNE ORAZ WSTĘPY

1. Brzegowy T., *Bóg pragnie zbawić wszystkich ludzi. Religijne przesłanie Księgi Jonasza*, AK 119 (1992), s. 204–211.
2. Brzegowy T., *Prorocy Izraela*, cz. II, Tarnów 1995, s. 66–100.
3. Brzegowy T., *Prorocki wymiar Księgi Jonasza*, CT 62 (1992), s. 5–20.
4. Campbell E. F., *Łaska*, tłum. T. Mieszkowski, SWB, s. 493–494.
5. Chrostowski W., *Narodziny egzegezy biblijnej – midrasz*, PP 4 (1984), s. 56–69.
6. Coogan M. D., *Zbawienie*, tłum. T. Mieszkowski, SWB, s. 816–817.
7. Cohn G. H., *Das Buch Jona im Lichte der biblischen Erzählkunst*, (SSem 12), Assen 1969.
8. Craig K. M., *A poetic of Jonah: Art in the Service of Ideology*, Columbia SC. 1993.
9. Czerski J., *Pojęcie hesed w Starym Testamencie (stan badań)*, RTK 30, 1 (1983), s. 103–116.
10. Donfried K. P., *Wiara*, tłum. Z. Kościuk, EnB, s. 1327–1331.
11. Eifird J. M., *Grzech*, tłum. E. Szymula, EnB, s. 364–365.
12. Erbt W., *Elia, Elisa, Jona ein Beitrag zur Geschichte des IX. und VIII. Jahrhunderts*, (Untersuchungen zur Geschichte der Hebräer 1), New York 1989.
13. Fabry H. J., Sawyer J. F., *ישע*, TWAT III, k. 1042.
14. Freedman D. N., Lundbom J., *בנתן*, TWAT I, k. 616.
15. Fuchs H. F., *עלה*, TWAT VI, k. 99–100.
16. Gądecki S., *Klucz do Księgi Jonasza, przypowieści o Bożym miłosierdziu i duchowych horyzontach Izraela*, SG 11 (1997) s. 61–85.
17. Gerstenberger E., *בלי*, TWAT VI, k. 606–617.
18. Gołębiewski M., *Prorocy mniejsi. Jonasz*, [w:] WPSNS II, s. 325–327.

19. Grossouw W., Haag H., *Gebet*, [w:] *Bibel Lexikon*, Hrsg. H. Haag, Leipzig 1969, k. 516–522.
20. Haller E., *Die Erzählung von dem Propheten Jona*, (ThEx 65), München 1958.
21. Jakubiec Cz., *Wprowadzenie do ksiąg Starego Testamentu*, Warszawa 1954.
22. Kubik A., *Prorocy „mniejsi”. Jonasz*, [w:] *Wstęp do Starego Testamentu*, t. II, red. S. Łach, Poznań 1973, s. 520–521.
23. Lippl J., Theis J., *Die zwölf kleine Propheten*, (Die Heilige Schrift des Alten Testaments VIII), Bonn 1937, s. 152–172.
24. Magonet J., *Form and Meaning: Studies in Literary Techniques in the Book of Jonah*, (Bal 8), Sheffield 1983.
25. Mora V., *Jonas*, CahEv 36 (1981).
26. Person R. F., *In Conversation with Jonah: Conversation Analysis, Literary Criticism, and the Book of Jonah*, (JSOTSuppl 22), Sheffield 1996.
27. Peter M., *Wykład Pisma Świętego Starego Testamentu*, Poznań 1970.
28. Polok B., *Wprowadzenie do ksiąg Starego Testamentu*, (Podręczniki i Skrypty 3), Opole 1999, s. 184–185.
29. Porter J. R., *Kult*, tłum. Z. Kościuk, EnB, s. 640–646.
30. Preuß H. D., עֵיִלָּם, TWAT V, k. 1158–1159.
31. Rubinkiewicz R., *Midrasz jako zjawisko egzegetyczne*, CT 63, 3 (1993) s. 11–26.
32. Seybold K., הַבֵּל, TWAT II, k. 337.
33. Simian-Yofre H., פִּיִּים, TWAT VI, k. 649.
34. Stachowiak L., *Akcenty uniwersalistyczne księgi Jonasza i Rut*, RTK 42, 1 (1995), s. 17–25.
35. Stähli H. P., בֵּלֵּי *hitp. beten*, THAT II, k. 427–432.
36. Steffen U., *Die Jona-Geschichte: ihre Auslegung und Darstellung im Judentum, Christentum und Islam*, Neukirchen-Vluyn 1994.
37. Synowiec J. S., *Prorocy Izraela, ich pisma i nauka*, Kraków 1995, s. 333–339.
38. Świderkówna A., *Rozmowy o Biblii*, Warszawa 1994, s. 256–268.
39. Tribble Ph., *Rhetorical Criticism: Context, Method, and the Book of Jonah*, Minneapolis 1994.
40. Vanoni G., *Das Buch Jona: literar- und formkritische Untersuchung*, (ATSAT 7), St. Ottilien 1978.
41. Wehmeier G., עֵלָּה, *hinaufgehen*, THAT II, k. 284.
42. Witzernath H. H., *Das Buch Jona: eine literaturwissenschaftliche Untersuchung*, (Arbeiten zu Text und Sprache im Alten Testament 6), St. Ottilien 1978.
43. Wolff H. W., *Studien zum Jonabuch*, Neukirchen-Vluyn 1975.
44. Zawiszeński G., *Zagadnienia wybrane ze wstępu szczegółowego do Starego Testamentu*, Pelplin 1983.

POMOCE LEKSYKALNE

1. Abramowiczówna Z., *Słownik grecko-polski I–IV*, Warszawa 1958–1965.
2. *Bibeltheologisches Wörterbuch*, Bd. I–II, Hrsg. J. B. Bauer, Graz-Wien-Köln 1967.
3. Briks P., *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, red. W. Chrostowski, Warszawa 1999.

4. Friedemann E. R., *Hebräisch-Deutschen Präparation zu den „Kleinen Propheten“. I. Hosea bis Jona*, Marburg 1968.
5. Gesenius W., Buhl F., *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, Berlin 1962.
6. Lisowsky G., *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*, Stuttgart 1981.
7. Zorell F., *Lexicon hebraicum et aramaicum Veteris Testamenti*, Roma 1968.

